

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Пєнов Вадим Васильович

УДК : 37.015.2:371.383(477.7)

**РОЗВИТОК ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Кропивницький – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент
Окольнича Тетяна Володимирівна,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка,
доцент кафедри педагогіки та освітнього
менеджменту.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Кочубей Тетяна Дмитрівна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
професор кафедри соціальної педагогіки та
соціальної роботи;

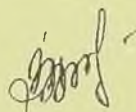
кандидат педагогічних наук,
Кир'ян Тетяна Іванівна,
Черкаська медична академія,
викладач — методист.

Захист відбудеться 29 червня 2017 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К23.053.02 у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка (зала засідань, 25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1).

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1).

Автореферат розіслано 27 травня 2017 року.

Т.в.о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

Т.В. Бабенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У сучасних умовах розбудови Української держави валеологічна освіта викликає не лише науково-пізнавальний інтерес, але й має величезну практичну значущість. Складною і актуальною для української держави є, перш за все, проблема збереження її генофонду. Зниження коефіцієнта народжуваності при зростанні загальної смертності, погіршення стану здоров'я різних категорій населення ставлять під загрозу біологічне забезпечення відтворення нації в її кількісному та якісному вимірах, без чого неможливе було б і духовне відродження України.

Україна активно сприйняла світові тенденції відносно поліпшення стану здоров'я населення через освіту. Основні завдання «Концепції неперервної валеологічної освіти в Україні» (1994) були спрямовані на подолання демографічної кризи, вирішення проблеми формування, зміцнення й відновлення здоров'я народу України, захисту й збереження генофонду. Було передбачено створення системи безперервної валеологічної освіти, складником якої став здоровий спосіб життя. До важливих стратегічних завдань національних програм: «Діти України» (1996), Цільової комплексної програми «Фізичне виховання – здоров'я нації» (1998), «Нова українська школа» (2016), віднесено всебічний розвиток людини і становлення її духовного, психічного та фізичного здоров'я. На вирішення проблем формування здорового способу життя спрямовані окремі положення Закону України «Про загальну середню освіту» (1999), які вимагають забезпечити не лише збереження і зміцнення здоров'я дітей шкільного віку та підлітків у навчальному середовищі, а й його формування. Необхідність у посиленні валеологічної діяльності, особливо серед дітей, знайшла своє відображення в Національній доктрині розвитку освіти. Успішна реалізація цих завдань залежить від сформованості валеологічної культури кожної людини, її готовності до збереження та зміцнення власного здоров'я, виховання здорового суспільства.

Усе це дає підставу зрозуміти, що сучасний стан валеологічної освіти вимагає від педагогів пошуку нових підходів у її забезпеченні. Сьогодні виникає історична необхідність у глибокому переосмисленні наших уявлень про сутність здоров'я як найважливішої соціальної цінності людини. Перебудова сучасного навчально-виховного процесу потребує глибокого історико-педагогічного аналізу теорії і практики валеологічної освіти, враховування уже набутого досвіду її розвитку, важливих змін, що відбувалися в минулому, сформованих традицій, потреб суспільства. Звернення до найкращих надбань української педагогічної думки минулого, досвід валеологічної освіти окреслює ряд проблем, які вимагають науково-теоретичного та практичного вирішення.

З огляду на актуальність цієї проблеми, надзвичайно плідним дослідницьким полем виступає період кінця XIX – першої половини XX століття – час бурхливих суспільних, політичних, економічних та освітніх перетворень, що вплинули на розвиток валеологічної освіти. Для історико-педагогічної науки важливе

- матеріали періодичних видань («Одесский листок» (1880 – 1920), «Семейные вечера» (1864 – 1892), «Семья и школа» (1871 – досі), «Учитель» (1861 – досі), «Херсонские губернские ведомости» (1838 – 1919);

- матеріали та фонди архівів, наукових бібліотек України (Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАУК) – ф. 407, 409, 1696; Державного архіву Одеської області (ДАОО) – ф. 5, 6, 7, 37, 143, 153, 157, 161; Державного архіву Херсонської області (ДАХО) – ф. 198, 207, 323, 391; Державного архіву Миколаївської області (ДАМО) – ф. 123, 116, 122; Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Національної Парламентської бібліотеки України, бібліотеки Інституту педагогіки НАПН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. Сухомлинського.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період кінця XIX – першу половину XX століття. Визначення *нижньої хронологічної межі* – кінець XIX століття – зумовлено розвитком реформаторської педагогіки, яка сприяла посиленню уваги до вивчення дитини, її здоров'я; запровадженню фізичного виховання в навчально-виховному процесі школи; актуалізації проблеми фізичного здоров'я та виховання дітей у діяльності різних громадських об'єднань.

Верхня хронологічна межа дослідження – перша половина XX століття (до 1941 р.) – збігається з початком Великої Вітчизняної війни (освітня діяльність і дослідження в галузі валеологічної освіти були призупинені).

Географічні межі дослідження окреслені відповідно до вітчизняної історіографічної традиції й охоплюють територію Херсонської, Таврійської та південних районів Катеринославської губерній. Відносно сучасного адміністративно-територіального поділу України вони збігаються з кордонами Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягає в тому, що на основі вивчення маловідомих джерел і наукової літератури *вперше*: в історико-педагогічній науці цілісно досліджено розвиток валеологічної освіти на південноукраїнських землях у кінці XIX – першій половині XX століття; *обґрунтовано* особливості формування змісту валеологічної освіти південного регіону в означений історичний час (визначення інформації про традиційні народні гігієнічні чи лікувальні засоби; зорієнтованість змісту валеологічної освіти на валеологічні цінності в родині; визначення змісту діяльності товариств та організацій із метою валеологічного виховання молоді; створення протиалкогольного, протинікотинового та гігієнічного руху; спрямованість шкільного спорту та занять із фізичної культури на збереження здоров'я та активне пропагування й здійснення гігієнічного виховання та навчання учнів; надання значення фізичному вихованню школярів, як одному із найважливіших засобів зміцнення, збереження й формування здоров'я дітей; проведення просвітницької роботи серед учнів та батьків, формування санітарно-гігієнічних навичок; визначення змісту гігієнічної науки й санітарної практики); розроблено періодизацію розвитку валеологічної освіти в досліджуваний період, що охоплює два періоди (I період – кінець XIX – 1917р., другий період – 1918 – 1941рр.);

виявлено форми, методи, засоби забезпечення валеологічної освіти на південноукраїнських землях (кінець XIX – перша половина XX століття); окреслено можливості творчого використання історичного досвіду розвитку валеологічної освіти в сучасній освітній практиці;

уточнено історіографію проблеми дослідження; передумови розвитку валеологічної освіти на Півдні України означеного періоду (політичні, соціально-економічні, культурно-освітні);

подальшого розвитку набули теоретичні підходи до розв'язання проблеми вдосконалення валеологічної освіти в умовах сучасної освітньої парадигми; систематизація ідей вітчизняних науковців щодо специфіки валеологічної освіти на Півдні України.

Уведено до наукового обігу маловідомі та невідомі архівні матеріали, пов'язані з проблемою розвитку валеологічної освіти на Півдні України в кінці XIX – першій половині XX століття.

Практичне значення дослідження. Дисертаційні матеріали можуть бути використані в освітньому процесі загальноосвітніх шкіл, при підготовці навчальних підручників, посібників, хрестоматій, антологій та навчально-методичної літератури з історії педагогіки; стати основою для подальших наукових розвідок з історії, історії педагогіки; для розширення та доповнення змісту навчального курсу «Історія педагогіки».

За матеріалами дослідження підготовлено тематику семінарських занять до курсу «Основи здоров'язбережувальної діяльності в освітніх закладах».

Апробація та впровадження результатів дослідження. Результати дослідження представлено й обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня – міжнародних: XII Міжнародна науково-практична конференція «Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку» (Харків, 2015), VIII Міжнародна науково-методична конференція та 115 міжнародна конференція EAS «Безпека людини у сучасних умовах» (Харків, 2016); всеукраїнських: II Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (Дніпро, 2016), II Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософія, теорія та практика випереджаючої освіти для сталого розвитку» (Дніпро, 2016), Всеукраїнська науково-практична конференція «Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур» (Херсон, 2016), Всеукраїнська науково-практична конференція «Ідея університету в Європейському і національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи» (Львів, 2016).

Основні положення та результати дослідження обговорено та схвалено на засіданнях кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Основні результати дисертації впроваджено у навчальний процес Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 1327 від 13.12.2016р.), Українського інституту корекційної та реабілітаційної валеології (довідка № 75 від 27.12.2016р.), Херсонського державного університету (довідка № 01-26/62 від 20.01.2017р.),

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (довідка №25.01-01-240 від 10.02.2017р.).

Публікації. Матеріали дослідження висвітлено в 11 одноосібних публікаціях автора, з них : 5 статей – у наукових фахових виданнях України (серед них 2 – у збірниках наукових праць, що індексуються в наукометричній базі Index Scopus, 1 – у збірнику наукових праць, що індексується у світових наукометричних базах даних та систем), 1 стаття – у закордонному науковому виданні, 5 тез – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (413 найменувань, із них 34 – архівних джерела). Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок друкованого тексту, з яких 185 сторінок основного тексту. Робота містить 8 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь розробленості порушеної проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, хронологічні та географічні межі та джерельну базу дисертації, розкрито наукову новизну та практичне значення результатів дослідження, наведено дані щодо їх апробації і впровадження.

У першому розділі – «Теоретичні основи дослідження» – проаналізовано історіографію та джерельну базу проблеми дослідження, розглянуто розвиток валеологічної освіти та джерела її виникнення, проаналізовано історико-педагогічні передумови розвитку валеологічної освіти на Півдні України.

Здійснений аналіз наукової літератури уможливив простеження стану дослідженості проблеми та її аспектів, які зацікавили науковців. У ході аналізу вдалося виділити п'ять етапів історіографії досліджуваної проблеми: перший етап – 10 – 20 рр. ХХ ст.; другий етап – 30 – 40 рр. ХХ ст.; третій етап – 50 – 60 рр. ХХ ст.; четвертий етап – 70 – 80 рр. ХХ ст.; п'ятий етап – 90 рр. – до сьогодення. Аналіз джерел, присвячених вивченню становлення й поширення валеологічної освіти, формування потреби кожної людини бути здоровою, засвідчив традиційну увагу учених та педагогів до означеної проблеми упродовж багатьох років. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць філософсько-педагогічного спрямування, цілісна інтерпретація розвитку валеологічної освіти на Півдні України кінця ХІХ – першої половини ХХ століття все ще відсутня.

Всебічний аналіз наукової літератури дає підстави розглядати розвиток валеологічної освіти на південноукраїнських землях як соціально-педагогічну проблему, сутність якої зумовлена загальними закономірностями розвитку суспільства та соціально-економічними й культурно-освітніми умовами південноукраїнських земель означеного періоду. Розвиток валеологічної освіти стосується організації діяльності різних типів освітніх закладів, громадських установ, їх фінансування, забезпечення відповідної матеріальної бази й означає якісні зміни у валеологічній діяльності цих організацій та установ, а валеологічна

діяльність трактується як їхня діяльність, спрямована на забезпечення здоров'я кожної людини й суспільства в цілому.

Проведений історико-педагогічний пошук дав змогу з'ясувати, що уряд Російської імперії в XIX – на початку XX століття, будучи зацікавленим у швидкому заселенні Південних земель, створив необхідні економічні та соціальні умови для розвитку цього регіону, а саме: створювались сприятливі умови для іноземних переселенців на степові землі; швидкими темпами розвивались капіталістичні відносини порівняно з іншими регіонами імперії; Одесі було надано статус порто-франко, що зумовило швидкий розвиток зовнішніх і внутрішніх торгівельних відносин. Поряд із цим, відбувалося проникнення в регіон західних філософських, політичних, культурних течій. У результаті всього вказаного вище сформувалась специфічна культура – культура Півдня України, яка характеризувалася високим освітнім рівнем мешканців міст, де поряд зі знанням ринку значну увагу приділяли оздоровчим заходам.

Встановлено, що кожна з національностей, яка проживала на Півдні України прагнула до збереження своїх традицій та особливостей, що передбачало створення національної школи, де валеологічна освіта, спираючись на національні цінності, формувала особистість, яка веде здоровий спосіб життя.

У другому розділі – **«Організаційні засади формування змісту валеологічної освіти на Півдні України (кінець XIX – перша половина XX століття)»** – визначено періоди розвитку валеологічної освіти південного регіону та особливості формування її змісту відповідно до кожного періоду.

Аналіз наукових джерел дав змогу виділити два періоди в розвитку валеологічної освіти на Півдні України: перший період – кінець XIX століття – 1917р.; другий період – 1918–1941рр.

У ході дослідження встановлено, що з кінця XIX століття і до початку національно-визвольних змагань 1917 року важливим питанням, яке постало і відзначилося гострою дискусією було визначення змісту навчально-виховного процесу, що утверджував би класичний або реальний напрям в освіті. Від цього залежав і зміст валеологічної освіти. Провідними викладачами, науковцями та інтелігенцією, в боротьбі із загальнодержавними консервативними поглядами було запропоновано демократичний підхід у процесі валеологічного виховання учнівської молоді; окреслювались основні форми та шляхи валеологічної освіти в навчально-виховному процесі школи. У діяльності різних громадських об'єднань поширення валеологічної освіти посідало провідне місце.

Виявлено, що на формування валеологічних цінностей у дітей південноукраїнського регіону впливала сім'я. Проаналізувавши специфіку валеологічного виховання дітей у родинах, що різнилися за соціальною складовою, зауважимо, що для селянської родини найхарактернішим було трудове та фізичне виховання, що зумовлювалося специфікою ведення господарювання. Робітнича родина мала вже інші життєві переконання, тому поруч із трудовим вихованням спостерігаємо підвищення ролі валеологічного. Розглядаючи родини інтелігенції, зазначаємо, що у сім'ях як сільської так і міської інтелігенції значна увага приділялася валеологічному вихованню дітей.

Цьому сприяла загальна грамотність їхніх батьків, доступність науково-методичної, науково-популярної, художньої та історичної літератури.

З'ясовано, що зміст валеологічної освіти на південноукраїнських землях із кінця XIX століття і до 1917 р. був зумовлений формуванням та поширенням руху за здоров'я, специфіка якого полягала в організації товариств та гуртків. Провідні інституції «Товариство піклування про народну тверезість», товариство «Просвіта», «Миколаївська громадська бібліотека», «Миколаївське Міське зібрання», «Морське зібрання», «Херсонський комітет народних читань» були зорієнтовані на розвиток валеологічної освіти.

У ході дослідження встановлено, що валеологічними ідеями громадських і суспільних інституцій пройнялася жіноча частина населення. Як результат, виникла нова форма просвітницької діяльності – жіночі громадські організації («Жіноче освітнє товариство», «Союз захисту жінок в Одесі», «Миколаївське жіноче благодійне товариство», «Жіноча видавнича артіль», відділення «Союзу Українок», «Литовське жіноче 13 католицьке товариство», «Гурток російських жінок», «Товариство єврейських жінок»).

Процес розвитку валеологічної освіти (кінець XIX століття – 1917 р.) мав особливості, суть яких полягала в випереджальному розвитку мережі жіночих та чоловічих гімназій і реальних училищ у межах України та імперії в цілому. Крім цього, була створена розгалужена система приватних та громадських гімназій, в яких значне місце відводилось викладанню предметів валеологічного циклу: гігієні, гімнастиці, танцям, хімії, природознавству. У ході дослідження встановлено, що в жіночих гімназіях викладання предметів валеологічного циклу знаходилося на більш високому рівні, ніж у чоловічих, цей факт був зумовлений спрямованістю освіти, яка передбачала підготовку чоловіків до державної служби, а жінок готувала до ролі матері.

З'ясовано, що реальні гімназії, порівняно з класичними за своїм навчальним планом більше уваги приділяли розвитку дитини, тому кількість годин із предметів валеологічного циклу була значно більшою, ніж у класичних. Такий предмет, як гігієна викладався протягом усього терміну навчання в гімназії. З метою поліпшення фізичного виховання учнів проводились уроки праці, природознавства, гімнастики, танців, які були обов'язковими предметами в кожному з класів.

Виявлено, що велика кількість реальних училищ мала значну базу навчальних матеріалів, наукових посібників, приладів, які знаходились в облаштованих природничих кабінетах, кабінетах гімнастики та танців.

Серед навчальних закладів на Півдні України, діяльність яких була взірцем щодо валеологічної наповненості навчально-виховного процесу виділяємо Рішельєвський ліцей, 1-у Олександрівську чоловічу гімназію в Миколаєві, Херсонську чоловічу гімназію, Олександрівське реальне училище в Миколаєві, 1-у Миколаївську жіночу гімназію, 1-у Одеську Рішельєвську гімназію, які мали відповідні санітарно-гігієнічним нормам навчальні приміщення, просторі спортивні зали, добре оснащені кабінети природничих наук, бібліотеки.

Встановлено, що унаслідок того, що педагоги отримали можливість обговорювати проблеми валеологічної освіти, з'являється науково-методична література, зокрема, В. Острогорський у «Листах про фізичне виховання» висвітлює основні напрями фізичного розвитку особистості, А. Музиченко в праці «Гігієна учнів у земських школах» розкриває основні форми, методи гігієнічного виховання, праці С. Янушевського «Стародавня гімнастика», М. Розберга «Про розвиток фізичного виховання» висвітлювали теоретичні основи валеологічного виховання на конкретних прикладах і були методичною літературою для викладачів.

Помітне місце в системі валеологічної освіти займали освітні заклади медичного напрямку: фельдшерські, акушерсько-фельдшерські, зуболікарські школи, медичні курси. На першому році навчання вивчалися загальноосвітні предмети, що вводили студентів до курсу медичних наук: латинська мова, геометрія, зоологія, ботаніка, фізика, пізніше додалися арифметика, географія. На старших курсах (другому-четвертому) вивчалися безпосередньо медичні науки, а останній курс відводився на практичні заняття. Медичні дисципліни були різноплановими, вивчалися: акушерство і жіночі хвороби, догляд за новонародженими і хвороби новонароджених, дитячі хвороби, хірургія, терапія, епідемічні хвороби, анатомія й фізіологія, фармація й фармацевтична хімія, венеричні й шкіряні хвороби та ін. Випускні іспити проводилися з усіх предметів.

Історико-педагогічний аналіз джерелознавчої бази дав змогу встановити, що в період із 1918 р. до 1941 р. на південноукраїнських землях велику увагу приділяли оздоровленню населення. Відповідно вказаний період характеризувався вивченням проблем тілесності, активізацією наукових пошуків південноукраїнських педагогів у галузі фізичного виховання та гігієни. Основними тенденціями оздоровлення дітей та молоді були організація навчально-виховного процесу за гігієнічними вимогами; обстеження об'єктивного стану здоров'я шкільної молоді; організація екскурсій, рухливих ігор і забав; організація літніх відпочинкових таборів; проведення інструктажу щодо попередження захворювань тощо.

Визначено, що формування змісту освіти в дошкільних та шкільних навчальних закладах ґрунтувалось на вихованні у дітей шанобливого ставлення до національних цінностей, громадських почуттів; формування характеру й індивідуальності школярів, їх духовного та фізичного здоров'я. Дошкільні заклади піклувались про фізичне виховання дітей, яке доповнювалося прогулянками, походами, руханками та забавами; розвивали вроджені здібності.

У навчальних закладах головним шляхом формування змісту валеологічної освіти було забезпечення досвіду організації шкільного спорту та орієнтація на збереження здоров'я дітей. У навчальних програмах, поруч з основними предметами тілесні вправи мали відповідне місце. З розвитком валеологічної освіти виділяється така її складова як гігієна.

Встановлено, що проблемою валеологічної освіти дітей та молоді займалися більшість педагогів і просвітиків південного регіону: П. Біланюк, І. Герасимович, М. Галушинський, Б. Заклинський, К. Малицька, Л. Ясінчук та ін.,

які вбачали безпосередній зв'язок між процесом виховання нової особистості та фактом функціонування преси для дітей. Це простежується в діяльності спеціалізованого видавництва «Світ дитини» – ілюстрованого часопису для дітей, який видавався у Миколаєві як додаток до журналу «Молода Україна» і виходив щомісячно – до 1925р. Часопис популяризував здоровий спосіб життя, розв'язував проблеми валеологічної освіти підрастаючого покоління.

Виявлено, що за ідею здорового способу життя виступав журнал «Дзвінок» (1931 – 1939 рр.). Часопис уміщував публікації виховного, оздоровчого та розважально-пізнавального характеру.

З'ясовано, що розвиток валеологічного освітнього руху в Південній Україні у першій половині ХХ століття характеризувався проявом активності в діяльності щодо збереження, зміцнення та формування здоров'я дітей. Культурно-освітні, громадсько-освітні організації активно розвивали ідею опіки, виховання, навчання та захисту дітей. Окремо виділяємо діяльність південноукраїнського осередку «Друзі дітей» та громадської спілки «Охорона дітей», за ініціативи яких проводилися «Тижні допомоги дітям» із метою пошуку коштів на проведення оздоровчої кампанії, організації пунктів харчування дітей при школах, відкриття дитячих майданчиків та шкіл на відкритому повітрі для дітей хворих на туберкульоз.

Окремої уваги заслуговує діяльність Українського педагогічного товариства «Рідна школа» (1926 – 1940 рр.) – громадсько-освітньої організації, яка займалась заснуванням загальноосвітніх шкіл, дитячих садків, виданням педагогічних журналів та посібників. Встановлено, що провідні діячі товариства А. Яновський, О. Барвінський, Т. Войнаровський приділяли особливу увагу фізичній підготовці молоді південноукраїнських земель, гартуванню тіла і духу.

Доведено, що значну діяльність у боротьбі з алкоголізмом і курінням здійснювало південноукраїнське студентство, а також гуртки та секції при гімназіях «Рідної школи». Серед студентських організацій найактивнішу участь в антиалкогольній просвітницькій роботі брали «Союз українських студентів-абстинентів» і «Медична громада».

Встановлено, що пропаганду здорового способу життя проводили «Українське лікарське товариство», «Українське гігієнічне товариство», «Учительська громада» та інші об'єднання інтелігенції. Їх члени щороку виступали перед селянством із десятками лекцій із валеологічної тематики.

Встановлено, що зміст валеологічної освіти включав окрім навчальних знань, умінь і навичок, які стосуються збереження здоров'я, зміст валеологічного виховання й як наслідок – зміст валеологічного розвитку (удосконалення можливостей щодо збереження здоров'я людей шляхом організації досвіду роботи валеологічного характеру).

У третьому розділі – «Форми, методи та засоби розвитку валеологічної освіти на Півдні України (кінець ХІХ століття – 1941 р.)» – визначені форми, методи та засоби валеологічної освіти, проаналізовано можливість використання історичного досвіду розвитку валеологічної освіти в сучасній освітній практиці.

У ході дослідження з'ясовано, що головним соціальним осередком, в якому здійснювалося виховання дітей в означений період була сім'я, в якій велика увага приділялася гігієнічному та фізичному вихованню. Серед провідних методів валеологічного виховання в сім'ї виділяємо: показ, спостереження, заборону, обмеження щодо поведінки, запевняння; серед засобів виховання – слово батьків, їхній приклад.

Встановлено, що на ефективність впровадження методів, форм, засобів валеологічної освіти впливали тогочасні товариства та організації. Значна роль у розвитку валеологічної освіти на південноукраїнських землях, шляхом формування системи фізичного виховання належить культурно-освітньому товариству «Просвіта». Метою товариства було всебічне вдосконалення молоді шляхом пропагування зміцнення здоров'я, відродження фізичного виховання. Робота в товаристві скеровувалась на загартування людини, зміцнення її фізіологічного стану, що у свою чергу, стало внеском в організацію суспільно-оздоровчого життя.

До засобів забезпечення валеологічної освіти в регіоні «Просвіта» відносила родинно-побутову культуру й виховні традиції. Завдяки діяльності «Просвіти» створювались її молодіжні організації, драматичні товариства, в яких акцент ставився на збереження та зміцнення індивідуального здоров'я; розгорталась видавнича діяльність.

Виявлено, що центральним у діяльності товариства було питання викладання предметів у навчальних закладах, які б сприяли виробленню в учнів потреби у здоровому способі життя. Завдяки роботі товариства розширювались форми валеологічної освітньої роботи: з'являлися статті на методичну проблематику, розглядалася методика освітньої діяльності, велике значення надавалося самоосвіті й самовихованню народу; проводились спортивні змагання з різних видів спорту; організовувались курси з підготовки інструкторів (здорових кадрів), туристична діяльність, заняття танцями; утримувались аматорські гуртки та бібліотеки.

З'ясовано, що педагоги А. Волошин, П. Паращин, С. Стоцький, які були активними членами товариства, до засобів забезпечення валеологічної освіти відносили приклад батьків та вчителів. Великого значення надавалося грі і праці, що передбачали певні фізичні навантаження, тілесний гарт.

Діяльність товариства була тісно пов'язана із красзнавством, адже під час кількадечних екскурсій забезпечувалися пізнання місцевості, контакт із природою, на добровільних засадах діти піддавалися впливу сонячних променів, повітря, відчували красу природи, зміцнювали здоров'я, привчалися до здорового способу життя.

З'ясовано, що у складних суспільно-політичних умовах активно діяло товариство «Рідна школа», члени якого налаштовували молодь на глибоке та всебічне опанування різними предметами, що вели до втілення валеологічних цінностей у вихованні. Найбільш поширеним методом роботи товариства була підготовка рефератів. Популярними були доповіді про гігієну, шкідливість алкоголю та нікотину. Членами товариства проводилися «збірні лекції»

педагогічної думки в Україні, пересмислення історичного минулого українського шкільництва, яке довгий час розглядалось із позицій загальноімперського розвитку.

Першоджерелами для наукового пошуку стали розробки етнографів, істориків, педагогів, у яких розкрито питання культурної взаємодії, особливостей життєвого укладу, поглядів на сімейні традиції, стосунки, виховання дітей південноукраїнського регіону у XIX – XX столітті. До цієї групи історіографічних джерел належать етнографічні, історичні праці Д. Багалія, В. Боброва, О. Дружиніної, В. Кабузан, О. Макарихіна, Ю. Надольської, А. Скальковського та ін., котрі дали нам змогу проаналізувати особливості валеологічного виховання дітей у сім'ях Півдня України.

Народознавчий та етнографічний аспекти проблеми валеологічного виховання дітей у сім'ї XIX – початку XX століть представлено у ґрунтовних дослідженнях відомих педагогів, громадських діячів минулого: М. Грушевського, І. Крип'якевича, І. Франка. Аналіз культурної взаємодії між народами на Півдні України розкрито у працях етнографів XX століття – І. Блажкевич, В. Болдирєва, А. Карпової.

Джерельною базою нашого дослідження є також фундаментальні історико-педагогічні праці кінця XX – початку XXI століття, присвячені різним аспектам валеологічної освіти. Так, аналіз праць Н. Алпатова, О. Баран, М. Белікової, Н. Калініченко, О. Хаєцького, Н. Шущляннікової, М. Ярмаченка дав змогу визначити практичні основи валеологічної освіти в різні історичні періоди в контексті суспільно-культурного та суспільно-політичного руху в Україні.

2. Наявна історіографічна та джерельна база дослідження дозволила виокреслити історико-педагогічні передумови розвитку валеологічної освіти Півдня України кінця XIX – першої половини XX століття.

У ході дослідження доведено, що Південь України в XIX столітті – це регіон, який сформувався під впливом політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх передумов, що істотно відображалось на культурному та освітньому становищі краю – *політичні*: заселення степових територій регіону представниками різноманітних за своїм соціальним та національним складом; *соціально-економічні*: стрімкий розвиток промисловості та сільського господарства, прикордонне розташування створювало умови для розвитку торгівельних відносин та розширення внутрішнього ринку; особливого значення набули міста як центри торгівлі та суднобудування, що призвело до формування специфічної, самобутньої культури; *культурно-освітні*: відкриття Новоросійського університету, що сприяло збільшенню кількості інтелігенції, а, відповідно – здобутків у освітній сфері, асиміляція культурних та соціальних надбань представників різних за типами родин, проникнення в регіон західних філософських, політичних, культурно-освітніх течій, формування специфічної культури – культури Півдня України, яка характеризувалася високим освітнім рівнем мешканців міст, де поряд зі знанням ринку значну увагу приділяли оздоровчим заходам.

3. Аналіз наукових джерел дав змогу виділити та охарактеризувати два періоди в розвитку валеологічної освіти на Півдні України в окреслених хронологічних межах: I період – кінець XIX століття – 1917 р. (запропоновано демократичний підхід у процесі валеологічного виховання учнівської молоді, визначались основні форми та методи валеологічної освіти в навчально-виховному процесі школи, валеологічна освіта посідала провідне місце в діяльності різних громадських об'єднань); II період – 1918–1941рр. (велика увага приділялась оздоровленню населення: організація навчально-виховного процесу за: гігієнічними вимогами, обстеження об'єктивного стану здоров'я шкільної молоді, організація екскурсій, рухливих ігор і забав, організація літніх відпочинкових таборів, проведення інструктажу щодо попередження захворювань). Означений період характеризувався вивченням проблем тілесності, протиалкогольною, протинікотиною, протитуберкульозною пропагандою, просвітництвом батьків із питань охорони здоров'я дітей, створенням підручників і посібників, які пропагували здоровий спосіб життя.

4. У дослідженні, на основі узагальнення наукової літератури, виокремлено особливості формування змісту валеологічної освіти південного регіону в означений історичний час: визначення інформації про традиційні народні гігієнічні чи лікувальні засоби; зорієнтованість змісту валеологічної освіти на валеологічні цінності в родині; визначення змісту діяльності товариств та організацій із метою валеологічного виховання молоді; створення протиалкогольного, протинікотинового та гігієнічного руху; направленість шкільного спорту та занять із фізичної культури на збереження здоров'я та активне пропагування й здійснення гігієнічного виховання й навчання учнів; надання значення фізичному вихованню школярів, як одному із найважливіших засобів зміцнення, збереження й формування здоров'я дітей; проведення просвітницької роботи серед учнів та батьків, формування санітарно-гігієнічних навичок; визначення змісту гігієнічної науки й санітарної практики.

У ході дослідження визначено, що в кінці XIX – першій половині XX століття стояла проблема вибору форм, методів і засобів валеологічної освіти на південноукраїнських землях. Серед провідних методів валеологічного виховання в сім'ях виділяємо показ, спостереження, заборону, обмеження щодо поведінки, запевняння.

Виявлено, що в означеному регіоні в кінці XIX – першій половині XX століття використовувалися традиційні методи – методи формування свідомості особистості (бесіди, лекції, диспути, переконання, навіювання, приклад), методи стимулювання діяльності і спілкування (педагогічна вимога, громадська думка, довіра, привчання, тренування), методи формування позитивного досвіду суспільної поведінки (гра, змагання, заохочення, покарання), – і нетрадиційні (методи самовиховання: самопізнання, самооцінювання, саморегулювання, формування позитивного досвіду поведінки). У навчальних закладах використовувалася лекція, демонстрація, ілюстрація, вправи.

Встановлено, що в означений історичний період були притаманні такі форми валеологічної освіти: створення бібліотек, спортивних залів, театральних

колективів, проведення публічних читань валеологічного характеру, навіть у найвіддаленіших селах, організація курсів із підготовки інструкторів (здорових кадрів), проведення консультацій та лекцій для батьків і педагогів, виїзних семінарів із залученням фахівців спортивних товариств, заняття на різноманітних курсах, тематичні виставки. Крім спортивних змагань, організовувались численні культурно-просвітницькі та мистецькі заходи, в яких акцентувалося на зміцненні здоров'я серед молоді. Оздоровчий характер мали такі культурно-освітні заходи як рухливі виступи та заняття, прогулянки, свята, театралізовані вистави, забави, концерти, масове виконання комплексів фізичних вправ під музику.

Серед засобів валеологічного виховання в родині виділяємо слово батьків та їхній приклад, підтримання тіла в чистоті, загартування, здорове харчування. Важливими засобами валеологічної освіти були: рідна історія, краєзнавство, природа рідного краю, виховні традиції, звичаї, обряди, народна фізична культура, родинно-побутова культура, приклад батьків та вчителів, мистецтво, фольклор, вони розширювали зміст валеологічної освіти. Для збільшення в школярів інтересу до занять із гігієни, набули поширення засоби емоційного впливу: обговорення художніх творів, читання віршів, яскраві приклади, факти й явища, які формують позитивне ставлення до виконання гігієнічних вимог. Одним із засобів валеологічної освіти стали уроки здоров'я.

5. Окреслено можливості творчого використання історичного досвіду розвитку валеологічної освіти на сучасному етапі. В умовах сучасної глобальної духовно-екологічної кризи назріла необхідність усвідомлення особливого значення валеологічної освіти для становлення кожної особистості як представника нації, а також творчого використання надбань педагогів минулого щодо формування змісту валеологічної освіти: підвищення якості організації фізкультурно-оздоровчої роботи в школі (гігієнічна гімнастика, прогулянки та ігри на свіжому повітрі, дні здоров'я); стимулювання учнів до цілеспрямованої рухової активності; поглиблення взаємодії сім'ї та громадськості з питань здорового способу життя, підвищення педагогічної культури батьків, їхньої відповідальності за життя й здоров'я дітей. На сучасному етапі вважаємо за доцільне створення валеологічних товариств, які б посилювали роботу із оздоровлення населення, забезпечували діяльність протиалкогольного та протинікотинного руху.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективними напрямками подальшого вивчення вважаємо такі: історія розвитку та викладання предметів валеологічного спрямування в початковій та вищій школах Південного регіону на різних етапах історичного розвитку; взаємодія сім'ї і школи у формуванні валеологічних цінностей у першій половині ХХ століття.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях автора:

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Пеню В.В. Використання історичного досвіду розвитку валеологічної освіти на Півдні України (кінець ХІХ – перша половина ХХ століття) в сучасній

освітній практиці / В.В.Пенов // Вісник Черкаського університету. – Серія: Педагогічні науки. – Черкаси, 2016. – Випуск 18. – С. 108-114.

2. Пенов В.В. Історичні особливості культурно-освітнього розвитку Півдня України в XIX – на початку XX ст. / В.В.Пенов // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г.Короленка. – Полтава, 2016. Випуск 18. – С.275-282

3. Пенов В.В. Особливості змісту валеологічної освіти на південноукраїнських землях в міжвоєнний період (1918–1939рр.) / В.В.Пенов // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред.кол: Безлюдний О.І (гол.ред.) та інші]. – Умань: ФОБ Жовтий О.О., 2016. – Випуск 55. – С.208-216.

4. Пенов В.В. Соціокультурні та економічні передумови розвитку валеологічної освіти на Півдні України в другій половині XIX – початку XX ст. / В.В.Пенов // Наукові записки / Ред.кол.: В.Ф.Черкасов, В.В.Радул, Н.С.Савченко та ін. – Випуск 15. – Серія: Педагогічні науки. – Кропивницький:РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2017. – С.204-209.

5. Pienov Vadym Experience of valeological education in communities' activities in Southern Ukraine (late 19th-early 20th century) / В.Пенов // Наука і освіта. – Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського – Одеса, 2014. – №1 – С.123-126.

Стаття в зарубіжному науковому виданні:

6. Пенов В.В. Діяльність прогресивних представників освіти Півдня України кінця XIX ст. у розвитку валеологічної освіти / В.В.Пенов // Innovative solutions in modern science №7 (7). – Dubai, 2016. – С.206-215.

Тези в матеріалах науково-практичних конференцій:

7. Пенов В.В. Клініка дружна до молоді, як елемент консолідованого здоров'язбережувального середовища / В.В.Пенов // Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку: тези доповідей XIII Міжнародної науково – практичної конференції. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 2015 – С. 97-100.

8. Пенов В.В. Історіографічний аналіз проблеми розвитку валеологічної освіти на Півдні України (кінець XIX – перша половина XX століття) / В.В.Пенов // Ідея університету в Європейському і національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи: зб. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 66-67.

9. Пенов В.В. Місце валеологічного виховання в системі педагогічної діяльності / В.В.Пенов // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації». – Дніпро: ДОШПО / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. – Дніпро: роаял Принт, 2016. – С. 83-85.

10. Пенов В.В. Особливості формування змісту валеологічної освіти на Півдні України / В.В.Пенов // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософія, теорія та практика випереджаючої освіти для сталого

розвитку» – Дніпро: ДОППО. – Частина I / Наук. ред. О.Є.Висоцька. – Дніпро: роял Принт, 2016. – С. 109-111.

11. Пенів В.В. Історичний шлях розвитку валеологічної освіти до початку ХХ століття / В.В.Пенів // Збірник наукових статей та матеріалів міжнародної науково-методичної конференції та 115-ї міжнародної конференції ЕАТ «Безпека людини у сучасних умовах». – Харків, ГО СФБЖДЛ, 2016. – С. 158-162.

АНОТАЦІЇ

Пенів В.В. «Розвиток валеологічної освіти на Півдні України (кінець ХІХ – перша половина ХХ століття)». – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. – Кропивницький, 2017.

У дисертації здійснено історико-педагогічний аналіз проблеми розвитку валеологічної освіти на південноукраїнських землях кінця ХІХ – першої половини ХХ століття: проаналізовано історіографію проблеми дослідження; з'ясовано умови, що сприяли розвитку валеологічної освіти на Півдні України (політичні, соціально-економічні, культурно-освітні); з'ясовано характерні особливості розвитку змісту валеологічної освіти та виділено періоди її розвитку в південноукраїнському регіоні: І період – кінець ХІХ століття – 1917 р. (визначалися форми та шляхи валеологічної освіти в навчально-виховному процесі школи; валеологічна освіта посідала провідне місце в діяльності громадських об'єднань); ІІ період – 1918 – 1941 рр. (велика увага приділялась оздоровленню населення, протиалкогольній, протинікотиновій пропаганді, створенню підручників і посібників, які пропагували здоровий спосіб життя), виокремлено форми, методи, засоби валеологічної освіти.

У дослідженні окреслено та науково обґрунтовано перспективи напрямку творчого використання ідей валеологічної освіти на південноукраїнських землях кінця ХІХ – першої половини ХХ століття в умовах розвитку системи національної освіти в Україні.

Ключові слова: Південь України, валеологічна освіта, громадсько-освітні, культурно-освітні організації та товариства, зміст, форми, методи, засоби валеологічної освіти.

Пенів В.В. «Развитие валеологического образования на Юге Украины (конец ХІХ – первая половина ХХ века)». – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко. – Кропивницкий, 2017.

В диссертации осуществлен историко-педагогический анализ проблемы развития валеологического образования на южноукраинских землях конца ХІХ – первой половины ХХ века: сделан анализ историографии проблемы

исследования; выяснены условия, которые содействовали развитию валеологического образования на Юге Украины (политические, социально-экономические, культурно-просветительные); выделены характерные особенности развития содержания валеологического образования, периоды его развития в южноукраинском регионе.

I период – конец XIX века – 1917 г.: установлено, что в этот период важным вопросом было содержание учебно-воспитательного процесса, который утверждал бы классическое или реальное направление в образовании. В этот период определялись основные формы и пути валеологического образования в учебно-воспитательном процессе школы. В деятельности общественных организаций (конец XIX века – 1917 г.) валеологическое образование занимало ведущее место. Именно оно играло важную роль в процессе интеграции человека в социум, приобщала его к традициям физического воспитания. Установлено, что в этот период на формирование валеологических ценностей у детей южноукраинского региона влияла семья. Содержание валеологического образования на южноукраинских землях в конце XIX века и до 1917 года предопределялось формированием и распространением движения за здоровье, специфика которого заключалась в организации различных обществ и кружков.

II период – 1918 – 1941 гг.: большое внимание уделяется оздоровлению населения. Соответственно, период с 1918 по 1941 гг. на Юге Украины характеризовался активизацией научных поисков южноукраинских педагогов в отрасли физической культуры и гигиены. Основными тенденциями оздоровления детей и молодежи были: организация учебно-воспитательного процесса по гигиеническим требованиям; обследование объективного состояния здоровья школьной молодежи, организация экскурсий, подвижных игр и развлечений; организации летних лагерей отдыха; проведение инструктажа относительно предупреждения заболеваний. Формирование содержания образования в дошкольных и школьных учебных заведениях основывалось на воспитании у детей уважительного отношения к национальным ценностям, общественным чувствам; формирование характера и индивидуальности школьников, их духовного и физического здоровья. В средних и старших классах школ, гимназиях главным направлением формирования содержания валеологического образования было обеспечение опыта организации школьного спорта и ориентация на активное использование занятий по физической культуре для сохранения здоровья.

В диссертации выделены формы, методы, средства валеологического образования.

В работе научно обоснованы перспективы направления творческого использования идей валеологического образования на южноукраинских землях конца XIX – первой половины XX века в условиях развития системы национального образования в Украине.

Ключевые слова: Юг Украины, валеологическое образование, общественно-образовательные, культурно-просветительные организации и общества, содержание, формы, методы, средства валеологического образования.

Pienov V. V. «The development of valeological education in the South of Ukraine (late XIX - early XX century)». – Manuscript rights.

The thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences on specialty 13.00.01– general pedagogy and history of pedagogy. – Kirovohrad State Pedagogical University named after V. Vinnichenko. – Kropivnitskiy, 2017.

The thesis presents a historical and pedagogical analysis of the development of valeological education in the South of Ukraine in the late XIX – early XX centuries: the historiography of the problem of the research was analysed; the conditions, which contributed to the development of valeological education in the South of Ukraine were determined (political, social, economic, cultural and educational); the characteristics of the content of valeological education were revealed and the periods of its development in the South region were determined: the first period – late XIX century – 1917 (the valeological elements of the content of valeological education were being defined, its forms and ways in the educational process of school were being determined, the valeological education occupied a leading place in the activity of the associations); the second period – 1918 – 1941 (great attention was paid to improvement of the population, to the investigation of the problems of physicality, to propaganda against smoking and drinking, to creation of textbooks, which promoted a healthy lifestyle), the forms, the methods and the means of valeological education were singled out.

In the investigation the perspectives of application of creative ideas of valeological education in the South of Ukraine during late XIX – early XX century under the conditions of development of the national education system in Ukraine were scientifically grounded.

Keywords: The South of Ukraine, the valeological education, social, educational, and educational organizations and communities, content, forms, methods and means of valeological education.

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ДО ДЕРЖАВНОГО
РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ, ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підп. до друку 26.04.2017 р. Формат 60×90/16. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум. др. арк. 0,9. Тираж 100. Зам. № 8515.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ

*Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка*

25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.

Тел.: (0522) 24–59–84.

Fax.: (0522) 24–85–44.

E-Mail: mails@kspu.kr.ua

